

Bizans Döneminde Krateia ve Gerede Keçi Kalesi Byzantine Krateia and Gerede Keçi Castle

Ercan VERİM*

Özet

Bolu ve Gerede, Bizans dönemi yerleşimleri ve savunma yapıları bakımından Türkiye'nin en az tanından bölgelerden biridir. Kent ve çevresinin dağlık arazisi, yoğun ormanla kaplı olması gibi sebeplerden ötürü bölgede pek fazla sanat tarihi ve arkeoloji alanında çalışma yürütülmemiştir. Bölgede yapılan bilimsel araştırmalar ve yayınlar daha çok kıyı şeridinde yoğunlaşmış, Gerede gibi iç kısımlarda yer alan bölgeler yeterince araştırılmamıştır. Bithynia-Paphlagonia sınırında bulunan Krateia ve bu yerleşim üzerinde veya *territoriumunda* kurulmuş Gerede Keçi Kalesi'nin detaylı tanıtılmasıyla bu bilgi eksikliğinin az da olsa giderilebileceği düşünülmektedir. Roma döneminde Flaviopolis adıyla bilinen, Geç Antik ve Orta Çağ'da Krateia olarak tanınan kentin lokalizasyonu kesin tespit edilememekle birlikte, arkeolojik kalıntılar ve dönem kaynaklarından elde edilen bilgiler doğrultusunda, halk arasında bilinen adıyla Gerede Keçi Kalesi'nin bulunduğu alan ve çevresinde olduğu söylenebilir. Bir başka ihtimal ise Krateia'nın Gerede veya Mengen ilçesi sınırlarında olduğudur. Bu çalışmaya konu olan kale, Gerede Keçi Kalesi adıyla anılmakla birlikte, Krateia'nın kalenin bulunduğu konum civarında olduğu varsayıldığında, Krateia Kalesi olarak da adlandırılabilir. Bugüne kadar hakkında detaylı bir yayın yapılmamış olan kalenin ilk inşa tarihi net tespit edilememiş olsa da Geç Antik ve Orta Çağ'da kullanıldığı ve birtakım değişikliklere maruz kaldığı bilinmektedir. Arkut Dağı'ndaki bir plato üzerinde kurulmuş kale, bulunduğu arazinin topoğrafyasına göre şekillenmiştir. Yaklaşık 510 m uzunluktaki surla çevrili kale 1,50 hektar alanı kaplamaktadır. Üç anıtsal kapıya sahip kalenin surları farklı boyut ve planlardaki toplam 20 burçla tahkim edilmiştir. Bu çalışmada, kalenin içindeki yapı kalıntıları, surlar ve burçlar tüm yönleriyle incelenmiş ve belgelendirilmiş, ilk kez kalenin rölövesi çıkarılmış, kalıntılardan faydalanılarak inşa tarihi ve onarımları hakkında öneriler sunulmuştur. Ayrıca, kalenin bölge ve imparatorluğun savunma ağı içerisindeki önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Bizans, Bithynia, Paphlagonia, Krateia, Keçi Kalesi.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Isparta-Türkiye, ercanverim@sdu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-4545-5290

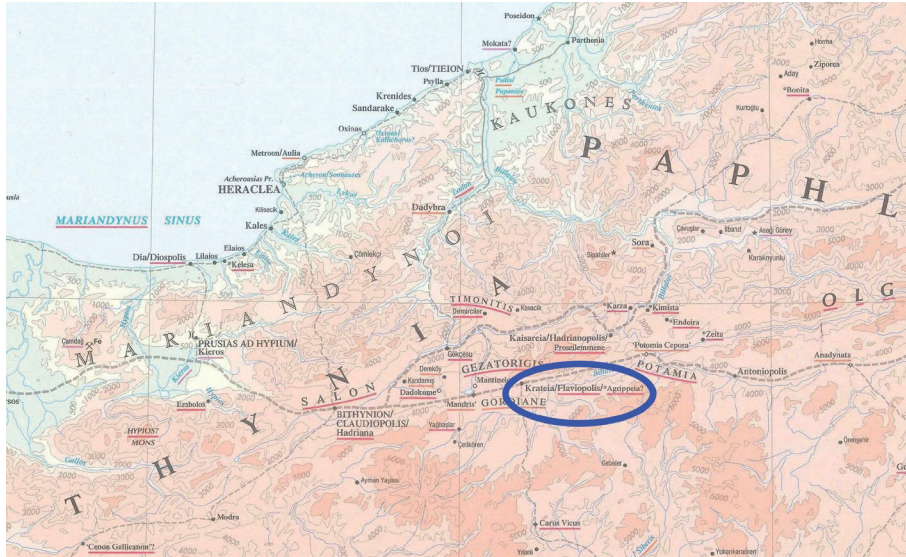
Abstract

In terms of Byzantine settlements and defensive buildings, Bolu and Gerede are among the least known regions of Turkey. Not many art historical and archaeological studies have been conducted in the region due to the mountainous terrain and dense forest cover of the city and its surroundings. It's thought that this lack of information can be filled at least slightly by introducing in detail Krateia, located on the Bithynia-Paphlagonia border, and The Krateia Castle, which was founded on this settlement. According to sources, it can be said that Krateia, popularly known as Keçi Castle, is located around this area. Another possibility is that Krateia is within the borders of Gerede or Mengen. Although the first building date of the castle, which hasn't been published in detail to now, hasn't been absolutely determined, it's known that the castle used in Medieval. Built on Arkut Mountain, the castle was planned according to the topography of the land on which it's located. The castle, surrounded by walls of approximately 510 meters in length, has an area of 1,50 hectares. The walls of the castle, which has three monumental gates, have been fortified with a total of 20 bastions of different sizes and plans. In this study, the building ruins, walls and bastions inside the castle were examined and documented in all aspects. The castle's plan was drawn for the first time and suggestions about the building date and repair dates have been presented by the ruins. Besides all these, the importance of the castle within the defence network of the region and the empire has been tried to be emphasized.

Keywords: *Byzantine, Bithynia, Paphlagonia, Krateia, Keçi Castle*

1. GİRİŞ

Krateia, Bizans İmparatorluğu'nun Batı Karadeniz'deki önemli kentlerinden ve piskoposluklarından biridir. Epigrafik verilerin yoksunluğundan dolayı lokalizasyonu net ispatlanamamış olsa da dönem kaynakları, yayınlar ve hazırlanmış haritalardan Bolu'nun Gerede ilçesi sınırlarında olduğu anlaşılmaktadır. Birçok araştırmacının² hem fikir olduğu görüş de Kratea'nın Gerede'de, şehir merkezi yakınlarında olduğudur. D. H. French iki farklı yayınında, Mengen ilçesindeki Gökçesu Beldesi'ndeki mil taşındaki, Cretia-Flaviopolis ibaresinden yola çıkarak Kratea'nın bu bölgedeki Küçük Ören Mevkii'nde olabileceğini ileri sürmüştü, ancak daha sonraki yayınlarında yer verdiği haritalarda Kratea'yı Gerede'de konumlandırmıştır (French 1984: 58; French 2013: 79-80; French 2016: 68, map 2a). D. H. French, mil taşının yanı sıra alanda yapı ve mimari kalıntıların olduğunu belirterek de Kratea'yı Gökçesu Beldesi Küçük Ören Mevkii'ne lokalize etmiştir. Ancak, 2020 yılında bölgede tarafımızca yapılan yüzey araştırmalarında, bu bölgeye çok yakın konumdaki Küçükkuz ve Çorakkadirler Köyü'nde de bazıları işçilik açısından oldukça kaliteli Geç Antik Çağ'a mimari plastik parçalara ve çok sayıda yapı kalıntısına rastlanılmıştır. Özellikle Küçükkuz Köyü Hamzalar Mahallesi'ndeki çok sayıda yapı kalıntısının bir arada bulunması, bu alanda bir Geç Antik Çağ yerleşimi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla yazılı belgeler gibi daha net kanıtlar olmadan Kratea'yı Mengen civarında lokalize etmek pek mümkün değildir. Ayrıca S. Şahin ve B. French'in incelediği mil taşı hakkında, araştırmacının bazıları ibareleri transkriptinin yanlış olabileceğini, bu mil taşının kentin yerini işaret etmediğini ileri sürmektedir. S. Şahin ve D. French'in mil taşındaki yazıtlarla ilgili transkriptinin benzer olduğu anlaşılmaktadır. Ancak S. Şahin, mil taşındaki "*Cretiae Flaviopolis ad fines*" / "*Cretia Flaviopolis'ten sınırına kadar (tamir ettirdi)*" ifadesinden yola çıkarak, bunun kent veya sınırını ifade edemeyeceğini belirtmiştir (Şahin 1984: 101-105). Kratea'nın birçok araştırmacı tarafından Gerede şehir merkezi yakınlarında lokalize edilmesi ve bu makaleye konu olan Keçi Kalesi'nin şehir merkezi yakınında bulunması, Kratea'nın Gerede şehir merkezi yakınlarında olduğuna işaret etmektedir (Görsel 1).

Görsel 1: Bithynia-Paphlagonia sınırında Kratea (Talbert 2000: map 86)

² (Kinneir 1818: 274; De Montchal 1834: 276; Bingham 1843: 101; Perrot ve Guillaume 1872: 44; Leonhard 1915: 13; Schultze 1922: 225; Kiepert 1925: 9; Wittek 1935: 41-49; Wilson 1960: 142; Robert 1980: 144; Şahin 1984: 101-105; Diest ve Anton 1985: 75; Marek 1993: 3; Mitchell 1995a: 169; Konukçu 1998: 53-56; Talbert 2000: 1220, map 86; Umar 2004: 137; Ritter 2015: 120, fig. 1; French 2016: 68, map 2a; Kan Şahin 2019: 30)

Krateia, Antik Çağ'dan Orta Çağ'ın sonlarına kadar önemli yolların üzerinde ve yollar arasındaki kavşak noktasında yer almıştır. Kent, Konstantinapolis'ten başlayan ve imparatorluğun doğusuna uzanan Nikomedia (İzmit)-Amaseia (Amasya) yolu üzerindedir. Bu yolda, bölgenin metropolisi Klaudiopolis'ten (Bolu) sonraki en önemli uğrak noktasıdır. Aynı zamanda bu yoldan, Ankyra'ya (Ankara) doğru ilerleyen bir yolun da başlangıç noktasıdır. Henüz net ispatlanamamış olsa da Krateia'dan Hadrianopolis ve Mengen civarına doğru giden yolların olduğu da tahmin edilmektedir (Diest ve Anton 1985: 75). Anadolu'nun doğu ve batısı arasındaki en önemli yollardan biri üzerinde bulunması ve bazı ara yolların buradan başlaması, Krateia'nın stratejik açıdan önemli bir kent olduğunu göstermektedir. Kentin Bithynia- Paphlagonia sınırında yer alması, Galatia sınırları yakınılarında bulunması da jeopolitik öneminin bir hayli yüksek olduğuna işaret eder. Kent *territoriumunun* yaklaşık 30 km çapa sahip olduğu söylenebilir. Batısında Klaudiopolis, doğu ve kuzeydoğusunda Hadrianopolis, kuzeyinde Mengen civarına kadar uzanan bölge, Krateia yönetim alanına dahil olmalıdır (Wilson 1960: 143; Becker-Bertau 1986: 15).

2. Bizans Döneminde Krateia

Krateia'nın ilk kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Kentin tarihsel süreci Hellenistik dönem ve sonrasında izlenebilmektedir. MÖ 3. yüzyılda Bithynia Krallığı'na bağlanan kent, MÖ 2.-1. yüzyıl arasındaki süreçte Pontus, Paphlagonia ve Bithynia Krallığı arasında sürekli el değiştirmiştir (Umar 2004: 138; Bora 2017: 133). MS 74'te, Bithynia'daki diğer şehirler gibi Krateia da Roma İmparatorluğu'na bağlanmıştır. Bu tarihlerde idari açıdan da Roma İmparatorluğu'nun Pontus et Bithynia eyaletine sınırlarıdır (Jones 1971: 159-160; Mitchell 1995a: 62). Kent, Hellenistik ve Roma döneminde Flavio-polis, Cretiae ve kısa bir süreliğine Agrippeia adıyla anılmıştır⁴. İmparator Konstantinus döneminde Krateia adını aldıktan sonra Bizans döneminde çoğunlukla bu isimle anılmıştır (Texier 2002: 257). Bizanslı Stephanus ise kenti Kressa olarak adlandırmaktadır (Billerbeck 2014: 121).

Erken Bizans döneminde, 4. yüzyılda Paphlagonia eyaletine dahil olan kent, 4. yüzyıl sonu-5. yüzyılın başında, yeni kurulmuş olan Honorias eyaletine bağlanmıştır (Le Quien 1740: 567-588; Bingham 1843: 101; Parthey 1866: 34; Kılıç vd. 2008: 549-550; Ritter 2015: 120). İmparator İustinianus döneminde, 535 yılı civarında, Bizans idari sistemi yeniden düzenlenince Krateia eskiden olduğu gibi yeniden Paphlagonia eyaletine dahil edilmiştir (Ramsay 1890: 197; Schultze 1922: 194-198; Verim 2021: 16). Anadolu idari sistemi, Arap saldırılarına karşı bir savunma refleksi olarak 7. yüzyılda ortaya çıkan *thema* sistemiyle yeniden değişikliğe uğramıştır. Bu dönem sonrasında, Krateia ilk olarak 7. yüzyılda Opsikon ve hemen ardından gelen 8. yüzyılda Bukellarion *themasına* bağlanmıştır (Brandes 1989: 108; Norwich 2013: 268; Güneş 2018: 111, harita 4) 9. yüzyıla gelindiğinde ise kent Paphlagonia *theması* idaresine girmiştir (Verim 2021: 16-17). Bu tarihten Türk hakimiyetine kadarki sürece kadar da Paphlagonia sınırlarında kalmıştır. Krateia'nın hangi tarihten Bizans idaresinden çıktığı veya Türk egemenliğine girdiği kesin olarak bilinmemektedir. Klaudiopolis (Bolu) ve çevresinde meydana gelmiş bir takım

³ (Le Quien 1740: 575-576; Mendel 1901: 44-45; Wilson 1960: 143; Robert 1980: 144; Diest ve Anton 1985: 75; Becker-Bertau 1986: 15; Talbert 2000: map 86).

⁴ (Leonhard 1915: 13; Schultze 1922: 225; Kiepert 1925: 9; Wittek 1935: 41-49; Wilson 1960: 142; Jones 1971: 159-160; Robert 1980: 144; Şahin 1984: 103; Diest ve Anton 1985: 75; Becker-Bertau 1986: 73; Marek 1993: 3; Talbert 2000: 1217; French 2013: 79-80).

tarihi olaylardan, İmparator 1. Manuel Komnenos (1143-1180) taht yıllarının sonunda kadar, yani 1180 yılı civarına kadar Klaudiopolis ve Krateia'nın Bizans sınırlarında kaldığı anlaşılmaktadır (Işıltan 1995: 137). 2. Kılıçarslan (1156-1192), 1186 yılında, Ankara ve çevresinin yönetimini oğlu Muhyiddin Mesud'a bırakmış, Muhyiddin Mesud, 1186-1196 yılları arasında Klaudiopolis ve Dadybra'yı ele geçirmiştir. Bu tarihten sonra Klaudiopolis, Dadybra (Devrek) ve Krateia'nın adı Bizans kaynaklarında ve piskoposluk kayıtlarında pek geçmemektedir (Wittek 1935: 41; Belke 1996: 91; Konukçu: 1998, 64-65). Dolayısıyla bölgedeki çoğu kent gibi Krateia'nın 12. yüzyıl sonlarında veya 13. yüzyıl başlarında Türk hakimiyetine geçtiği ve bir daha Bizans egemenliğine girmediği söylenebilir.

Krateia, Bizans dönemi boyunca, özellikle Nikomedia-Amaseia yolu üzerinde bulunmasından kaynaklı her daim önemli bir kent olmuştur. Bu dönemde kent, Paphlagonia'nın ve bağlı olduğu diğer eyalet veya *themaların* önemli ticari ve dini merkezlerinden biridir. 8. yüzyılın ortalarında, Krateia'da *basileios kommerkiarios* (ipek ticaretiyle sorumlu devlet görevlisi) unvanındaki devlet görevlilerinin görev yapmış olması, kentin önemli bir ticari merkez olduğunun en önemli göstergelerinden biridir (Brandes 1989: 168-169; Verim 2021: 25-26). Bu yüzyılda kentin, Bizans'ın tahıl tedarikinde önemli bir yere sahip olduğu da kaynaklarda belirtilmektedir (Brandes 1989: 157). Krateia bu özelliğini muhtemelen Orta Bizans dönemi boyunca sürdürmüştür. Paphlagonia'nın 10. yüzyılda, başkent Konstantinapolis'in at ve eşek gibi canlı hayvan ile et ihtiyacını karşılayan önemli bir bölge olduğundan bahsedilmektedir. Bölgedeki canlı hayvanlar ve etler önce Nikomedia gibi kentlere, buradan da başkente taşınıyordu (Lefort 2002: 263-264). Nikomedia'ya ulaşmaktaki önemli istasyonlardan biri olan Krateia da muhtemelen bu misyondaki önemli kentlerden biri olmuştur.

Bizans tarihiyle ilgili kaynaklardan elde edilen verilerden, Krateia'nın önemli bir dini merkez olduğu anlaşılmaktadır. Bizans dönemi boyunca, bağlı bulunduğu kiliselerin önemli piskoposluklarından biri olmuştur. Erken Bizans döneminde hatırı sayılır din adamının kentte yaşadığı, Krateialı din adamlarının imparatorlukta önemli görevlerde bulunduğu, kilise tarihi açısından önem arz eden birçok konsil ve sinodda Krateia'yı temsil ettikleri bilinmektedir (Le Quien 1740: 567-578; Schultze 1922: 225-227).

Krateia'nın bilinen ilk piskoposu 4. yüzyılda görev yapmış Philetus'tur. Philetus sonrasında, 4. yüzyıl sonu-5. yüzyılın başında Paulus Krateia piskoposu olmuştur (Le Quien 1740: 575-576). Üçüncü piskopos, 5. yüzyıl ilk yarısında görev yapan, 431 yılındaki Ephesus Konsili'nde adı geçen Epiphanius'tur. Piskopos Epiphanius'un bu konsile bizzat katılmış olması kent açısından önemlidir. Kentin dördüncü piskoposu, 451 yılında gerçekleştirilmiş Khalkedon Konsili'nde adı geçen Genethlius'tur. Piskopos Genethlius'u bu konsilde *presbyter* (başrahip) Eulegius tarafından temsil edilmiştir (Le Quien 1740: 575; Texier 2002: 258). Beşinci piskopos, 518 yılındaki Konstantinapolis Sinodu'na katılmış Platon'dur. Piskopos Platon ve ailesi Bizans İmparatorluğu tarihinde önemli bir yere sahiptir. Kardeşi Ioannes başkent Konstantinapolis'te hazinedarlık gibi önemli memurluklarda görev yapmıştır. Bu iki kardeş, 500 yılı civarında, Krateia'da, ailesinin mezarının bulunduğu alana manastır kurmuşlardır (Le Quien 1740: 577; Schultze 1922: 225; Becker-Bertau 1986: 128; Darrauzès 1992: 88). Kentin altıncı piskoposu, 536 yılındaki Konstantinapolis Sinodu'nda adı geçen, yaklaşık 15 yıl piskoposluk görevini sürdürmüş Abramius'tur. Yedinci piskopos, 553 yılındaki 2. Konstantinapolis Konsili'nde, Kratianorum piskoposu olarak bahsi geçen Diogenes'tir. Sekizinci piskopos, 680 yılı III. Konstantinapolis Konsili ve 691 yılındaki Konstantinapolis Sinodu'nda, Kratia piskoposu olarak kayıtlara geçmiş Georgius'tur. Kentin dokuzuncu piskoposu, 787 yılındaki Nikaea

Konsili'nde bahsi geçen Konstantinus'tur. Krateia'nın kayıtlarda adı geçen onuncu ve adı bilinen son piskoposu, 879 yılındaki Konstantinapolis Sinodu'na katılmış olan Basilius'tur. (Le Quien 1740: 578; Becker-Bertau 1986: 128; Darrauzès 1992: 88). 9. yüzyıldan sonraki süreçte Krateia'da çok sayıda piskopos görev yapmış olsa da maalesef bunların adına dair herhangi bir tarihi veriye rastlanılmamıştır.

Bizans kilise tarihini en iyi aydınlatan kaynakların başında gelen *Notitiae Episcopatum*'lar, Krateia'nın tarihsel sürecini kronolojik olarak takip edilmesini sağlamaktadır. Bu listeler, Krateia Kilisesi'nin önemini ve yüzyıllar içerisindeki değişiminin anlaşılmasında da fayda sağlamaktadır. Krateia Kilisesi'nin ve bir başka deyişle Krateia Piskoposluğu'nun derecesi, ilk kez Hierocles'in 527-535 yıllarında kaleme aldığı *Synecdemus* eserinden anlaşılmaktadır. *Synecdemus*'ta, Honorias Kilisesi'nin metropolisinin Klaudiopolis olduğu ve bu *metropolise* bağlı piskoposlukların sırasıyla Prusias ad Hypium, Herakleia Pontica, Tios, Krateia ve Hadrianoupolis olduğu yazılıdır. Buna göre Krateia, 6. yüzyılda, Honorias Kilisesi içerisinde piskoposluk derecesinde 5. sıradadır (Bingham 1843: 101; Parthey 1866: 34; Burckhardt, 1893: 31; Becker-Bertau 1986: 7; Verim 2019: 279). 7. yüzyılda, muhtemelen 640 civarında yazılan *Notitiae Episcopatum 1*'de Krateia Piskoposluğu, Bizans piskoposlukları içerisinde 264. sıradadır (Parthey 1866, 65; Kan Şahin 2019: 24). Piskoposluk, 8. yy. sonu - 9. yy. ilk çeyreğine (787 sonrası) tarihlenen *Notitiae Episcopatum 3*'te 214., 920 ve 980 arasında tarihlenen *Notitiae Episcopatum 8*'de 316., 10. yy. sonu-11. ilk yarısına tarihlenen *Notitiae Episcopatum 9*'da 225., 11. yüzyıla tarihlendirilen *Notitiae Episcopatum 10*'da 336. ve adına son kez rastlanılan 1200 yılı civarına tarihlenen *Notitiae Episcopatum 13*'te, 195. sıradadır (Parthey 1866, 110-250).

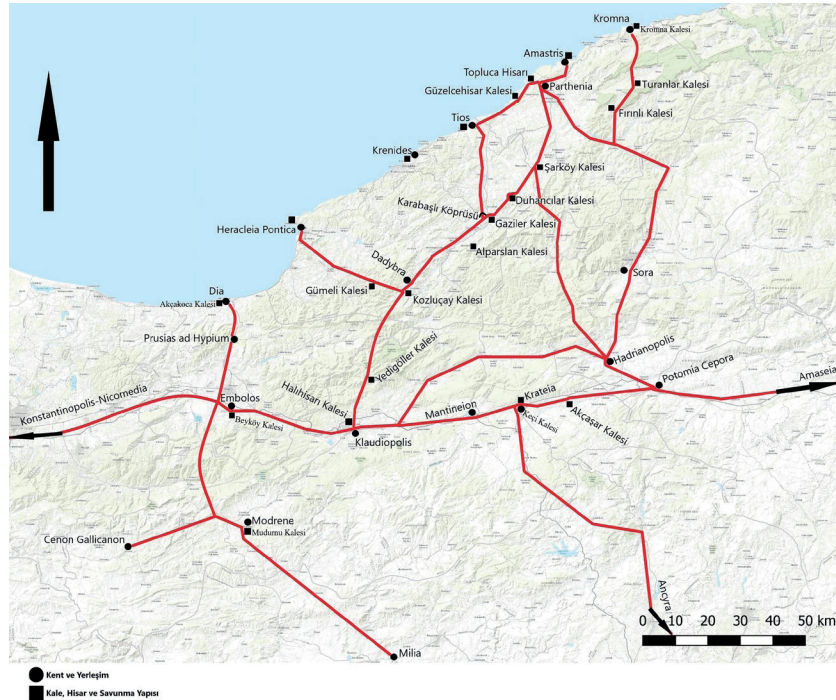
3. Gerede Keçi Kalesi / Krateia Kalesi

Gerede Keçi Kalesi, Bolu'nun Gerede İlçesi Kitirler Mahallesi sınırlarında, şehir merkezinin yaklaşık 1,34 km kuzeyinde, Arkut Dağı üzerindeki bir plato üzerinde (40°48'51.33"K-32°11'58.80"D koordinatlarında) bulunmaktadır. Günümüze kadarki birçok yayında Keçi Kalesi adıyla anılmıştır (Belke 1996: 239-240; İdil 2000: 107; Güneş vd. 2011: 191; Ortaç 2016: 178). Bazı yayınlarda ve halk arasında Dimdire Kalesi olarak da adlandırılmıştır (İdil 2000: 107; Umar 2004: 137; Ortaç 2016: 178). Bu çalışmada, bulunduğu konumdan dolayı Gerede Keçi Kalesi adı verilmiştir. Krateia'nın Gerede şehir merkezi sınırlarında olduğu hesaba katıldığında, Orta Çağ'daki yerleşim yerinin Keçi Kalesi merkezli bir alanda olduğu söylenebilir. Bu nedenle kale Krateia Kalesi olarak da adlandırılabilir.

Kale bugüne dek birçok yayına konu olmuşsa da bu yayınlarda kapsamlı şekilde tanıtılmamış, daha doğrusu mevcut şartlardan dolayı tanıtılmamıştır. Kaleden ilk kez bahseden W. V. Diest ve M. Anton, Gerede şehrine uğradıklarında, Cratia ve Flaviopolis adlı kentin Gerede şehir merkezi ile Keçi Kalesi'nin bulunduğu alanda olabileceğini ileri sürmüş, Keçi Kalesi'nin bulunduğu Hıdırlık Tepesini antik kentin *akropolis*i olan nitelendirmiş ve bu alanda kale olabileceğini belirtmişlerdir. Gerede halkının Dimdire Kalesi olarak adlandırdığı alana gittiklerinde kalıntılardan başka bir şey görünmediğinden bahsetmişlerdir. Dolayısıyla kale hakkında genel ve detaylı bilgi vermemişlerdir (Diest ve Anton 1895: 61-78). R. Leonhard, benzer görüşler paylaşmış, modern Gerede'nin antik Krateia şehri üzerinde kurulduğunu, Keçi Kalesi'nin bulunduğu alanın şehrin *akropolü* olduğunu belirtmiştir. Kalenin bulunduğu alanda inceleme yapmışsa da ormanlık olması sebebiyle kaleyi ve surları göremediğini belirtmiştir (Leonhard 1915: 12-13). V. Schultze,

Krateia'nın Bizans ve Hıristiyanlık tarihi hakkında bilgi verirken, şehrin *nekropolünde* (kalenin bulunduğu Esentepe) eski şehrin kalıntıları, yani kale kalıntıları olduğundan bahseder (Schultze 1922: 227). Kale hakkında kapsamlı ilk bilgiyi sunan K. Belke, o günkü kalıntılardan faydalanarak sınırlı da olsa kalenin mimarisi, duvar tekniği hakkında bilgi vermiş, tarihi hakkında hipotezler sunmuştur (Belke 1996: 240). V. İdil, K. Ünlüol, B. Umar, M. Ortaç ve G. Kan Şahin gibi araştırmacılar da yayımlarında kaleden kısaca bahsetmişlerdir (İdil 2000: 107-108; Ünlüol 2000: 252-253; Umar 2004: 138-139; Ortaç 2016: 178-179; Kan Şahin 2019: 30). Literatür taramasından elde edilen sonuç, Keçi Kalesi'nin Bizans savunma mimarisi açısından yeterince ve tüm yönleriyle değerlendirilmediğidir. Bu durumun öncelikli sebebi kalenin yüzyıllar boyunca büyük oranda toprakla örtülü olmasıdır. Kale, 1992-2003 yıllarındaki kurtarma kazıları ve restorasyon çalışmaları vesilesiyle görünür kılınmıştır. Kalenin tamamı açığa çıkarılmamış olsa da restorasyon çalışmalarının devam edebilmesi için surların ve İç Kale'nin bulunduğu alanda, sadece sur ve çevresinde kazı çalışması yapılmıştır. Öncelikle surlar ve çevresi kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarılmış, surların hatları belirginleşince restorasyonu gerçekleştirilmiştir. Keçi Kalesi restorasyonunda, aslına uygun olmayan yapı malzemesi ve duvar tekniği tercih edilmiştir. Buna rağmen kale surlarının tamamen ortaya çıkarılması, ölçüleri, mimarisi, kapıları ve burçları gibi detayları açığa çıkarmasıyla oldukça önemlidir. Bu kazı ve restorasyonlar, ortaya çıkarılan unsurlar, arşiv fotoğraflarından elde edilen bilgiler, Keçi Kalesi'ni Bizans savunma mimarisi bakımından değerlendirilmesini sağlamaktadır.

Gerede Keçi Kalesi, Nikomedia-Amaseia yolu üzerinde, Kratea-Ancyra yolu başlangıç noktasında, oldukça stratejik bir alanda kurulmuştur (Görsel 2). Kalenin, Bizans döneminde, Kratea kenti halkına ev sahipliği yaptığı söylenebilir. Ancak, kalenin Geç Antik Çağ'ın geniş sınırlarına sahip "*polis*"inden ziyade daha korunaklı, tepelik alanlarda kurulmuş tipik bir Orta Çağ Bizans *kastronu* (kale-kent) olduğunu belirtmek gerekir. Çevresinde ele geçmiş çok sayıda kalıntı, içindeki İç Kalesi (*citadel*), üç anıtsal kapısı, boyutları, Gerede Keçi Kalesi'nin Kratea şehrinin merkezi olduğuna, bir başka deyişle Kratea'nın bu kale ve çevresinde olduğuna işaret etmektedir.

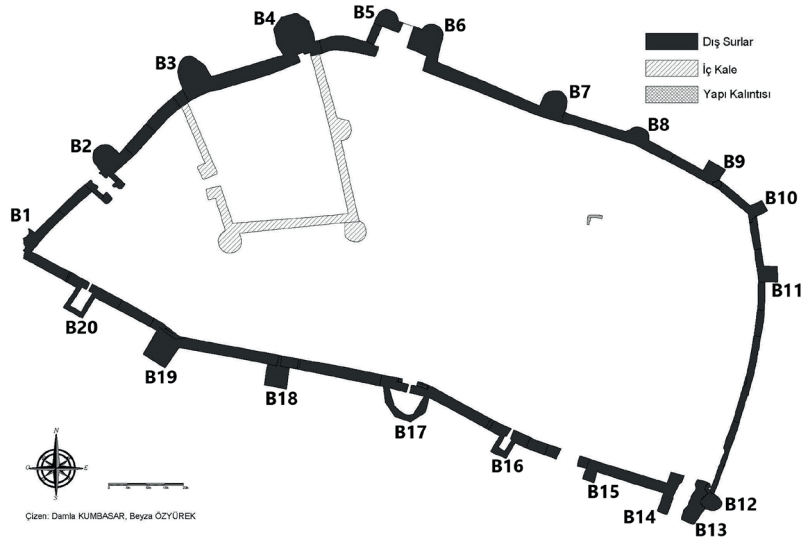

Görsel 2: Batı Karadeniz Bizans Dönemi Kaleleri ve Yol Haritasında Keçi Kalenin Konumu (Yazar)

Gerede ovasına ve güneyinden geçen Nikomedia-Amaseia yoluna hakim noktada, 1,660 m rakımda bulunan kale, üzerinde kurulmuş olduğu Arkut Dağı'ndaki platonun topoğrafyasına göre planlanmıştır (Görsel 3). Uzaktan bakıldığına yarım daire plana benzerlik sergileyen, düzensiz planlı kale 1,51 ha (15,050 m²) alanı kaplamaktadır. Üç anıtsal girişi bulunan kalenin surları, farklı planlardaki 20 burçla tahkim edilmiştir ve toplam 510 m uzunluğundadır (Görsel 4- 5). Kuzeybatısında, yamuk dörtgen planlı, 1261 m² alana sahip İç Kale/*Citadel* yer almaktadır. Mevcut kalıntılar doğrultusunda surları, kapıları ve İç Kalesi açıklanabilmektedir. Kale içerisinde, kuzeydoğusunda, kaçak kazıları sonucu duvarları kısmen ortaya çıkarılmış bir yapı kalıntısı bulunmaktadır, ancak mevcut kalıntılar yapının işlevinin tanımlanmasında yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla kale iç bölümünün planlanması ve ne gibi yapılara sahip olduğu konularında detaylı bilgi verilememektedir.

Görsel 3: Gerede Keçi Kalesi'nin Arkut Dağı'ndaki Konumu (Yazar)

Görsel 4: Gerede Keçi Kalesi rölövesi (Yazar-Beyza Özyürek-Damla Kumbasar)

Görsel 5: Kalenin havadan genel görünümü (Yazar)

Kaleye batı, kuzey ve güneydoğusunda bulunan üç anıtsal kapıdan girilmektedir. Batı Kapı 7,76 x 7,30 m, Kuzey Kapı 19,00 x 10,00 m ve Güneydoğu Kapı 11,80 x 10,00 m ölçülerindedir. Kuzey ve Güneydoğu Kapı, Geç Antik ve Orta Çağ kalelerin çoğunda olduğu üzere iki burçla tahkim edilmişken, Batı Kapı diğerlerinden farklı olarak tek burçla tahkim edilmiştir. Batı ve Güney Kapı iç duvarlarında yüzeysel girinti ve çıkıntılar bulunmaktadır. Bunlar giriş-çıkışların kontrolü ve kapının yerleştirilmesi amacıyla yapılmış olmalıdır (Görsel 6-8).

Görsel 6: Batı Kapı (Yazar)

Görsel 7: Kuzey Kapı (Yazar)

Görsel 8: Güneydoğu Kapı (Yazar)

Kalenin batı suru (B1⁵ ile B4 arasındaki bölüm), suru tahkim eden dört burç dahil toplam 101 m uzunluğundadır. Suru oluşturan duvarların kalınlığı yer yer değişiklik göstermekte olup min. 2,42 m, max. 4,00 metredir. Batı surun kuzey bölümü, aynı zamanda İç Kale'nin kuzey surunu meydana getirmektedir. Batı surun özgün duvar örgüsü sadece surun alt kotunda görülebilmektedir. Mevcut kalıntılardan surların moloz taş ve kaba yonu taş kullanılarak örüldüğü anlaşılmaktadır (Görsel 9).

⁵ Kale burçları, güneybatı köşeden başlayarak saat yönünde numaralandırılmıştır.

Görsel 9: Batı surun dıştan ve içten genel görüntüleri (Yazar)

Kuzey sur (B4 ile B10 arasındaki bölüm), toplam 131 m uzunluğa sahiptir. Suru meydana getiren duvarlar genellikle doğu-batı doğrultusundadır. Sadece batı ucu kuzey-doğu- güneybatı ekseninde uzanmaktadır (Görsel 10). Suru meydana getiren duvarların kalınlığı oldukça farklıdır. Batı yarısını oluşturan duvarlar, doğu yarısına göre daha kalındır. Duvarların kalınlığı min. 2,02 m, max. 4,35 metredir. Kuzey sur, 4,35 m duvar kalınlığıyla, kalenin en kalın duvarına sahip olma özelliği taşımaktadır. Surun batısında yer alan Kuzey Kapı'yı tahkim eden burçlar da dahil edilirse, kuzey surun farklı ölçü ve planlardaki toplam altı burçla güçlendirildiği söylenebilir. Kalenin diğer bölümlerinde de olduğu gibi surun özgün bölümü sadece duvarlarının alt kotunda izlenebilmektedir. Batı surdaki gibi duvarların genelinde kaba yonu taş ve moloz taş kullanılarak örüldüğü tespit edilmiştir. Duvar örgüsünde dikkat çekici bazı hususlar da bulunmaktadır. Bazı bölümlerde, duvar örülürken ana kayadan faydalandığı görülmektedir. Bu kısımlarda ana kaya kabaca yontulmuş, etrafı ve üstü taşla doldurulmuştur. Bir başka husus Kuzey Kapı'nın doğusundaki surlarda devşirme malzeme olarak çifte sütuncenin duvar örgüsünde kullanılmasıdır. Kale surlarında tespit edilen tek devşirme malzeme de bu çifte sütuncedir (Görsel 11-12). Vaktiyle surlarda başka devşirme malzemelerin olduğu düşünülse de hatalı restorasyon çalışmaları, bunların görülmesini imkansız kılmıştır.

Görsel 10: Kuzey surun dıştan ve içten genel görüntüleri (Yazar)

Görsel 11: Kuzey Kapı doğusundaki çifte sütunce (Yazar)

Görsel 12: Çifte sütuncenin çizimi, ön ve arka yüzü (Yazar)

Kalenin doğu suru (B10 ile B12 arasındaki bölüm), dik bir uçurum kenarında yükselmekte olup toplam 77 m uzunluktadır (Görsel 13). Kalenin en ince suru olma özelliğini taşıyan doğu sur toplam iki burçla tahkim edilmiştir. Suru oluşturan kuzey-güney doğrultusundaki duvarların kalınlığı min. 1,33 m, max. 2,20 metredir. Duvarların inceliği ve burç sayısının azlığı, uçurumdan kaynaklı doğal savunma olmasından kaynaklanmaktadır. Dik uçurum kenarında yer almasından dolayı, kaleyi inşa eden ustalar surları çok kalın örmemiş ve bu alana fazla burç inşa etmemişlerdir. Duvar örgüsü batı ve kuzey surla benzerlik sergilemektedir. Diğer iki bölümden farklı olarak duvar örgüsünde, tek noktada *stroter* kullanılmış olduğu tespit edilmiştir.

Görsel 13: Doğu surun kuzeydoğudan genel görünümü (Yazar)

Kalenin en uzun suru olan güney sur (B13 ile B1 arasındaki bölüm), 200 m uzunluğa sahiptir (Görsel 14). Farklı plan ve ölçülere sahip sekiz burçla tahkim edilmiştir. Suru meydan getiren duvarların kalınlığı değişkenlik göstermektedir. Duvarların kalınlığı min. 2,60 m, max. 3,15 metredir. Kale surlarında korunabilmiş tek seğirdim güney surda tespit edilmiştir. Kalınlıklarından dolayı benzer seğirdim yerlerinin kuzey ve batıda da olduğu düşünülmektedir. Ancak, herhangi bir iz tespit edilemediği için kesin bilgi verilememektedir. Seğirdimin dışında, sur ve burçlara çıkmayı sağlayan merdivenlere dair kalıntılar da sadece güney surda saptanmıştır (Görsel 15). Kalenin en özgün ve sağlam korunabilmiş duvarları, güney surdaki Güneydoğu Kapı duvarlarıdır. Kalenin duvar tekniği ve tarihlendirilmesi konusunda da önemli ipuçlarını bünyesinde barındırmaktadır. Bu kısımdan anlaşıldığı kadarıyla surlar genel olarak *opus incertum* tekniğinde örülmüştür. Tarihi net tespit edilemeyen onarım evrelerinde, duvar örgüsünde düzensiz kasetleme ve almaşık teknik de tercih edilmiştir. Güney surun, B-15 ile B16 arasındaki bölümü, uzaktan bakıldığında giriş açıklığı gibi görülmektedir. Ancak bu özgün giriş değil, restorasyon çalışmaları esnasında, muhtemelen lojistik için yapılmış bir açıklıktır. Restorasyon için yapılan kazı çalışmalarına ait fotoğraflarda, bu kısımda özgün surun olduğu apaçık görülebilmektedir (Görsel 16).

Görsel 14: Güney surun içten ve dıştan genel görünümü (Yazar)

Görsel 15: Güney surun orta bölümündeki merdiven kalıntıları (Yazar)

Görsel 16: 1992-2003 yılları restorasyon ve kazı çalışmalarına ait fotoğraflar (Bolu Müzesi Arşivi)

Kale surları toplam 20 burçla tahkim edilmiştir. Burçların hepsi farklı ölçülerdedir. Planlarında da belirgin farklılıklar vardır. Burçlardan B1, restorasyon çalışmaları sonrasında kısa bir süre sonra yıkılmıştır. Diğer burçlar yapılan restorasyonlar sayesinde muhtelif ölçü ve yükseklikte günümüze ulaşabilmiştir. Burçlar arasındaki mesafelerde standart ölçü kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Batı surda, burçlar arasındaki mesafe sırasıyla 23,77 m, 24,15 m ve 20,10 metredir. Kuzey surda, 13,75 m, 29,80 m, 17,05 m, 16,50 m ve 10,85 metredir. En belirgin farklılık doğu surdadır. Bunun temel sebebi ise burç sayısının azlığıdır. Bu bölümde, B10 ile B11 arasındaki uzaklık 13,50 metreyken, B11 ile B12 arasındaki uzaklık 59,00 metredir. Güney surda sırasıyla 18,70 m, 20,30 m, 21,50 m, 25,60 m, 24,15 m, 18,50 m, 16,20 metredir.

En büyük boyutlu burçlar kalenin batı yarısında görülmektedir. Batı sur, kuzey ve güney surun batısındaki burçlar, kalenin doğu yarısındaki burçlara oranla daha büyük ölçektir. Bunun sebebi de muhtemelen bu bölgede eğimin daha az olması ve haliyle bu bölgenin savunma açısından daha zayıf olmasıdır. Büyük boyutlu, üstlerine muhtemelen *ballistae*, *catapult* gibi balistik silahlar yerleştirilebilen platformlara sahip burçlar yapılarak savunmadaki bu zayıflık giderilmeye çalışılmıştır. Burçların planları da birbirinden oldukça farklıdır. B2, B7 ve B12 yarım silindirik planlıdır (Görsel 17). Mevcut kalıntılar B1'in de benzer plana sahip olduğuna işaret etmektedir. B5, B6 ve B8 yarım daire planlıdır (Görsel 18). B3 ve B17 beşgen, B4 altıgen planlıdır (Görsel 19-20). B9, B10, B11, B13, B14, B15, B16, B18, B19 ve B20 dörtgen planlıdır (Görsel 21-22). Burç planlarında simetri olmadığı dikkati çekmektedir. Dörtgen, beşgen ve altıgen planlı burçların kenar uzunlukları birbirinden farklıdır. Yarım silindirik ve yarım daire planlı burçların duvarlarında basıklık ve bozukluklar saptanmıştır. Dolayısıyla burçları düzgün bir geometrik şekille tanımlayabilmek mümkün değildir. B16, B17 ve B20, içlerinde mekanlar olması bakımından diğer burçlardan farklı özellik sergilemektedir. Surların iç bölümünden girilen bu mekanların askeri teçhizatların depolanması için yapıldığı düşünülmektedir.

Görsel 17: B2, B7 ve B12'nin dıştan görünümü (Yazar)

Görsel 18: B5, B6 ve B8'in dıştan görünümü (Yazar)

Görsel 19: B3 ve B17'nin dıştan ve havadan genel görünümü (Yazar)

Görsel 20: B4'ün havadan ve dıştan genel görünümü (Yazar)

Görsel 21: B9, B10 ve B11'in dıştan genel görüntüleri (Yazar)

Görsel 22: B15, B16 ve B20'nin dıştan genel görüntüleri (Yazar)

Gerede Keçi Kalesi'nin İç Kalesi, kalenin kuzeybatısında yer almaktadır. 1260 m²'lik alanı kaplayan İç Kale yamuk dörtgen planlıdır (Görsel 23-24). Kuzeyden güneye doğru daralmakta olup genişliği kuzeyde 35,00 m, güneyde ise 31,00 metredir. İç Kale'ye batı suru ortasında yer alan tek bir kapıyla girilebilmektedir (Görsel 25). Surlardaki Kuzey ve Güneydoğu Kapı gibi, bu kapı da iki burçla tahkim edilmiştir. İç Kale'nin kuzey kenarı, batı surun kuzey bölümünden ibarettir. Batı suru 35 m, doğu suru 46 m ve güney suru 28, 20 m uzunluktadır. Kale surlarıyla benzer teknikte örülmüş duvarların kalınlığı yer yer değişkenlik göstermekte olup min. 1,80 m, max. 2,90 metredir. İç Kale surları, batısındaki kapıyı destekleyen iki, güneydoğu, güneybatı köşelerinde bir ve doğu suru ortasında bir olmak üzere toplam beş burçla güçlendirilmiştir. Kapıyı çevreleyen burçlar yamuk dörtgen, köşelerde bulunan burçlar at nalı ve doğu sur ortasında yer alan burç yarım daire planlıdır.

Görsel 23: İç Kale'nin havadan genel görünümü (Yazar)

Görsel 24: İç Kale'nin (Citadel) güneydoğudan genel görünümü (Yazar)

Görsel 25: İç Kale batı surun dıştan genel görünümü (Yazar)

Keçi Kalesi içerisinde tespit edilebilen tek yapı kalıntısı, Kuzeydoğu Yapı Kalıntısı'dır. Kaçak kazılar sonucu sadece kuzey ve kuzeybatı duvar ortaya çıkarılmıştır (Görsel 26). Zemini kaçak kazı yapanlar tarafından tamamen tahrip edilmiştir. İşlevi hakkında net bilgi verilememekle birlikte, *opus incertum* tekniğinde örülen duvarların oldukça kalın harçla sıvanması, duvarlarda açıklık tespit edilmemesi sarnıç olduğuna işaret etmektedir.

Görsel 26: Kalenin kuzeydoğusundaki yapı kalıntısı (Yazar)

Kale surlarından gerçekleştirilmiş son restorasyon sebebiyle surların duvar tekniği hakkında detaylı ve kesin bilgiler verilememektedir. Surların sadece temele yakın alt seviyeleri özgün karakterini koruyabilmiştir. Bu kalıntıların yanında, Bolu Müzesi Müdürlüğü arşivinden temin edilen bazı kazı fotoğrafları ve kısmen sağlam korunmuş Güneydoğu Kapı'nın duvarlarında yapılan gözlemler, surların genelinin *opus incertum* tekniğinde örüldüğüne işaret etmektedir. Çift kabuklu bu duvar tekniğinde, iç ve dış cephe kaba yonu taş ve moloz taşla kaplanmış, iki cephe arasındaki alan irili ufaklı moloz taş dolgu kireç harcıyla doldurulmuştur. Surların bazı yerlerinde, özellikle cephelerde taşların arasına kırık tuğlalar yerleştirilmiştir. Kuzey surda tespit edilen devşirme çifte sütunce, surların duvar örgüsünde devşirme malzeme kullanıldığı ihtimalini doğurmaktadır. Güney surun önünde, geçmiş yıllarda yapılan kaçak kazılarla, Erken Bizans dönemine ait olduğu düşünülen, *ion kymationu* bezemeli lento parçası ve bir takım mimari plastik parçaların

ortaya çıkarılması da bu görüşü desteklemektedir (Görsel 27). Kalenin Güneydoğu Kapı duvarları ve bazı burçları ile İç Kale surlarında, duvarların içinde doğru uzanan, farklı kesit ve ölçülere sahip ahşap hatıl boşlukları bulunmaktadır. Bunların surların genelinde olduğu, ancak çoğunun günümüze ulaşmadığı düşünülmektedir (Görsel 28).

Görsel 27: Güney sur önünde tespit edilen devşirme lento parçası (Yazar)

Görsel 28: Batı Kapı, B20 ve İç Kale duvarlarındaki ahşap hatıl boşlukları (Yazar)

Güneydoğu Kapı duvarlarında *opus incertum*, almaşık ve düzensiz kasetleme teknikleri bir arada görülebilmektedir. Bu durum kalenin bir ya da iki kez onarım geçirdiğine işaret etmektedir. Kapının doğu ve batı duvarında, farklı kotlarda bir, üç ve dört sıra tuğladan meydana gelen tuğla bantlar tespit edilmiştir (Görsel 29). Düzensiz işçilikli ve farklı kalınlıklardaki bu bantlar duvar boyunca devam etmemektedir. Bantlardaki tuğlaların ölçüleri de birbirinden farklıdır. Tuğlalar genel olarak 4 cm kalınlık ve 30 cm genişliktedir. Bunların dışında 20, 26, 28, 34 ve 40 cm genişlikte ve 3 cm kalınlıkta tuğlalar bulunur. Tuğlalar arasındaki derzlerin kalınlığı 2,5 ile 5 cm arasında değişkenlik göstermektedir. Düzensiz kasetleme tekniği, özellikle mevcut duvarların orta bölümünde saptanmıştır (Görsel 30). Bu teknikte kaba yonu ve moloz taşlar yatay tek sıra tuğla bantlarla çevrelenmiştir. İki bant arasındaki kalan bazı taşların arasına dikey tuğlalar yerleştirilerek düzensiz kasetleme tekniği uygulanmıştır. Duvar boyunca belirli bir standart olmaması, kırık tuğlalar tercih edilmesi, dikey tuğlaların azlığı ve kasetlerin kesintiye uğraması gibi sebeplerden ötürü bu teknik düzensiz kasetleme tekniği olarak tanımlanmaktadır.

Görsel 29: Güneydoğu Kapı batı duvarındaki almaşık duvar tekniğinden detay (Yazar)

Görsel 30: Güneydoğu Kapı batı duvarındaki düzensiz kasetleme tekniğinden detay (Yazar)

Yazılı kaynakların azlığı, kale ve çevresinde bilimsel arkeolojik kazı çalışmalarının yapılmamış olması ve son restorasyon çalışmalarındaki yanlış uygulamalar gibi nedenler, Gerede Keçi Kalesi'nin inşa ve onarım tarihleri hakkında kesin bilgi verilmesine engel teşkil etmektedir. Gerede Keçi Kalesi'ni konu edinen yayınlara bakıldığında da kalenin tarihi hakkında kesin bilgiler verilmediği görülmektedir. K. Belke, kaleyi çok genel tabirlerle, dar bir tarih aralığı vermeksizin Orta Çağ'a tarihlendirmiş ve kalıntılardan yola çıkarak tek inşa evresine sahip olduğunu ileri sürmüştür (Belke 1996: 240). V. İdil, detaylı

bilgi vermeden kalenin 7. ile 14. yüzyıllar arasına tarihlendirmiştir (İdil 2000: 107). K. Ünlüol, herhangi bir veri sunmadan Keçi Kalesi'nin Bithynia Krallığı döneminde inşa edildiğini ileri sürmüştür (Ünlüol 2000: 252).

Sur ve kapılardaki duvar tekniği, yapı malzemesi kullanımı gibi hususlardan faydalanılarak kalenin inşa ve onarım tarihleri hakkında sınırlı da olsa bilgi verilebilmektedir. Kalenin kalıntıları arasında tarihlendirme konusunda yardımcı olan en önemli husus Güneydoğu Kapı duvarlardır. Duvarlarda görülen düzensiz kasetleme tekniği, Bizans mimarisinde ilk kez 10. yüzyılda ortaya çıkmış, Geç Bizans dönemi sonlarına kadar kullanılmış, savunma mimarisinde ise en çok 11. ve 12. yüzyıllarda tercih edilmiştir (Foss 1985: 159; Foss 1985: 83; Foss ve Winfield 1986: 61; Foss 1996: 41; Türker 2014: 5; Öztürker, 2016: 8; Kantogiannis 2022: 149; Sağlam 2023: 159). Anadolu sınırlarında yer alan ve 11. ve 12. yüzyıllara tarihlendirilen Kite Kalesi, Akbaş Kalesi, Lopadion Kalesi Achyraous Kalesi, Pegadia Kalesi, Anaia Kalesi, Chliara Kalesi, Kaikos Vadisi Asar Kale, Niketiaton Kalesi, Adramytteion, Nicaea, Nikomedia ve Pergamon şehir surları gibi birçok kale ve şehir surunda, Gerede Keçi Kalesi Güneydoğu Kapı duvarındakine oldukça benzer düzensiz kasetleme ve kalitesiz alması teknik karşımıza çıkmaktadır (Foss 1982: 160-201; Foss ve Winfield 1986; fig. 22-24; Foss 1996: 52-58; Türker 2014: fig. 8-9). Bu kalelerin sur ve burçlarının duvar tekniğine bakıldığında, tuğla bantların düzensiz olduğu, ölçülerinde büyük farklılıklar olduğu görülmektedir. Düzensiz kasetleme tekniklerinde ise tıpkı Keçi Kalesi'nde olduğu gibi özellikle kasetin oluşturulması için gereken dikey tuğlaların eksik olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca her iki tekniğin yukarıda adı geçen kalelerin duvarlarında kesintili şekilde uygulandığı da dikkati çekmektedir. Bu benzerlikler ve 11.-12. yüzyıl savunma yapıları duvar işçiliği dikkate alındığında, Keçi Kalesi'nin 11.-12. yüzyıllarda onarım veya onarımlara tabii olduğu söylenebilir. Surlarda ve kapıda görülen ahşap hatıl boşluklarının da Bizans savunma mimarisinde 10. yüzyılda ortaya çıkıp, 11.-12. yüzyılda yaygın şekilde kullanılmış olması da bu görüşü desteklemektedir (Foss 1985: 92; Foss ve Winfield 1986: 28, 178; A. Ç. Türker 2015: 232). Yukarıda sıralanmış bilgilerden kalenin 11.-12. yüzyılda var olduğu ve bu tarihten önce inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Surlardaki iki kabuklu *opus incertum* duvar tekniği, Bizans tarihinde, Karanlık Çağ ile Orta Bizans dönemlerinde sıklıkla tercih edilmiştir (Foss 1985: 82; Foss ve Winfield 1986: 27; Kantogiannis 2022: 148). Krateia ve çevresi, 7. yüzyılda, Bizans Anadolu'sunda *thema* sisteminin ortaya çıkmasından 9. yüzyıla kadar olan süreçte sırasıyla Opsikon, Bukellarion ve Paphlagonia themalarına bağlanmıştır (Brandes 1989: 108; Norwich 2013: 268; Güneş 2018: 111, harita 4; Verim 2021: 16-17) Daha çok askeri nitelikleri ön plana çıkan themalarda, kale ve hisarların önemli rolü bulunmaktadır. Bizans İmparatorluğu, bu dönemde, topraklarını ve başkenti Konstantinapolis'i Arap saldırılarından koruyabilmek için Anadolu'da çok sayıda kale inşa etmiştir (Foss 1982: 146; Foss 1985: 82; Öztürker, 2019: 168-169; Uçkan ve Evcim 2021: 406; Uyar 2021: 421; Durak 2021: 445; İşler 2021: 219; Kantogiannis 2022: 218). Gerede Keçi Kalesi de bu sistem ve savunma ağı organizasyonun Batı Karadeniz'deki önemli parçalarından biri olmalıdır. Dolayısıyla kalenin 7. ile 9. yüzyıl arasındaki süreçte inşa edildiği söylenebilir.

4. Sonuç

Krateia sahip olduğu jeopolitik konumuyla, Bizans dönemi boyunca idari, ticari ve askeri açıdan her daim önemli bir kent olmuştur. Özellikle başkent Konstantinapolis'ten Doğu topraklarına ulaşan Nikomedia-Amaseia yolundaki önemli istasyonlardan biridir. Lokalizasyonu epigrafik verilerle ispatlanamamış olsa da bu çalışmada ortaya konulan-

lar ve Keçi Kalesi'nin varlığı, Krateia'nın günümüz Gerede şehir merkezi sınırlarında olduğunu göstermektedir. Geç Antik Çağ kenti hakkında pek fazla veri olmamakla birlikte, Orta Çağ'da Krateia'nın Keçi Kalesi ve çevresindeki alanda kurulu olduğu söylenebilir. Krateia, Erken Bizans'tan Orta Bizans dönemi sonlarına imparatorluğa bağlı kalmış, 12. yüzyıl sonları veya 13. yüzyıl ilk yarısında Türk egemenliğine girmiştir. Bizans egemenliğinde kaldığı sürece Paphlagonia'nın, bağlı olduğu diğer *themaların* ticari ve dini merkezlerinden biri olmuştur. Yakınlarındaki Klaudiopolis ve Hadrianopolis ile birlikte Anadolu'nun kuzeyi-güneyi ve doğusu-batısı arasında köprü vazifesi görmüştür. Krateia'da özellikle Erken Bizans döneminde önemli din insanları yaşamış, bunlar kent ve *territoriumuna* önemli eserler yaptırmıştır. Honorias ve Paphlagonia Kilisesi tarihleri incelendiğinde, bölge kiliselerinden Ekümenik Konsillere en yoğun Krateia'dan katılım olduğu görülmektedir (Verim 2021: 33-40). Bu husus da Krateia'nın Bizans açısından sadece idari ve ticari bir kent değil, aynı zamanda önemli bir dini merkez/piskoposluk merkezi olduğunu ön plana çıkarmaktadır.

Gerede Keçi Kalesi, Krateia'dan günümüze kalan en önemli anıttır. Gerede şehir merkezi ve çevresinde bu kale haricinde herhangi bir Bizans dönemi yapı kalıntısına rastlanılmamıştır. Anadolu savunma ağı organizasyonunda önemli konuma sahip kale aynı zamanda Orta Çağ Krateiası'nın çekirdeğini oluşturmaktadır. Kalıntıları ve genel görünüşü itibarıyla tipik bir Orta Çağ kalesi görünümünü sergilemektedir. Kale ilk olarak 7.-9. yüzyıllarda inşa edilmiş, Komnenoslar hanedanlığı dönemine denk gelen 11.-12. yüzyıllarda, Anadolu'daki birçok kale ve şehir suru gibi onarım geçirmiştir. İç Kale ve üç antikal girişe sahip kalenin surları farklı ölçü ve planlardaki yirmi burçla güçlendirilmiştir. Kalenin planı üzerinde kurulduğu araziye göre şekillenmiştir. Surların kalınlığı, burçların ölçüleri ve birbirleri arasındaki uzaklıklarını belirleyen en önemli unsur arazi şartları, buna bağlı olarak da savunmadaki avantaj ve dezavantajlı pozisyon olmuştur.

Krateia ve Gerede Keçi Kalesi, gerek Batı Karadeniz gerekse Anadolu coğrafyası göz önüne alındığında, stratejik önemi bir hayli yüksek olmasına rağmen, Bizans tarihi ve mimarisi açısından en az tanınan yerlerden biri olmuştur. Bölge özelinde veya Bizans genelinde, tarih veya sanat tarihi alanlarında yayınlanmış sayısız eserde Krateia ve Gerede Keçi Kalesi'nin adına rastlayabilmek bir hayli güçtür. Bu yayında, yoğun literatür taraması ve arazi çalışmaları sonucunda elde edilen veriler doğrultusunda hem Krateia hem de Gerede Keçi Kalesi kapsamlı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. İlk kez kalenin rölövesi hazırlanmış, kalenin mevcutta açığa çıkmış tüm bölümleri belgelendirilmiş ve tarihlendirme sorunsalına dair hipotezler sunulmuştur. Yapılan incelemeler ve değerlendirmelerle, kalenin Batı Karadeniz ve Anadolu'nun savunma ağındaki önemi vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

- Becker-Bertau, Friedrich. (1986). *Die Inschriften von Klaudiu Polis*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Belke, Klaus. (1996). *Tabula Imperii Byzantini 9: Paphlogonien und Honorias*. Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften.
- Billerbeck, Margarethe. (2014). *Stephani Byzantii Ethnica Volumen III: K-O*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter.
- Bingham, Joseph. (1843). *Origines Ecclesiasticae; or The Antiquities of The Christian Church, and Other Works*. Vol. III, London: Printed for William Striker.

- Bora, Ali. (2017). “Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bithynia Krallığı’nın Sınırları ve Gelişimi”. *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, Ed. Haluk Selvi. Kocaeli: Kocaeli Belediyesi Yayınları, 129-148.
- Brandes, Wolfram. (1989). *Die Stadte Kleinasien im 7. Und 8. Jahrhundert*. Amsterdam: J. C. Gieben Verlag.
- Burckhardt, August. (1893). *Hieroclis Synecdemus: accedunt fragmenta apud Constantinum Porphyrogenetum servata et nomina urbium mutata*. Leipzig: In Aedibus B. G. Teubneri,
- Darrauzès, Jean. (1992). “Notes de littérature et de géographie ecclésiastiques”. *Revue des études Byzantines*. 50, 87-112.
- Diest, Von Walther ve Max Anton. (1895). *Neu Forschungen in nordwestliches Kleinasien*. Gotha: Justus Peithes.
- Durak, Koray. (2021). “Erken Orta Çağ’da Bizans-Yakındoğu İlişkileri”. Bizans Döneminde Anadolu. Ed., Engin Akyürek ve Koray Durak. İstanbul: YKY, 444-451.
- Foss, Clive. (1982). “The defenses of Asia Minor against the Turks”. *The Greek Orthodox Theological Review*. 27/2:3, 145-205.
- Foss, Clive. (1985). *Survey of Medieval Castles of Anatolia I: Kütahya*. Oxford: B.A.R.
- Foss, Clive. (1996). *Survey of Medieval Castles of Anatolia II: Nicomedia*. London: The British Institute of Archaeology at Ankara.
- Foss, Clive ve David Winfield. (1986). *Byzantine Fortifications: An Introduction*. Pretoria: University of South Africa.
- French, David Henry. (1984). “The Location of Cretia Flaviopolis in Bithynia”. *Epigraphica Anatolica* 3, 49-58.
- French, David Henry. (2013). *Roman Roads & Milestones of Asia Minor Vol. 3: Milestones, Fasc. 3.4 Pontus et Bithynia (with Northern Galatia)*. Ankara: BIAA.
- French, David Henry. (2016). *Roman Roads & Milestones of Asia Minor Vol. 4: The Roads, Fasc. 4.1. Notes on the Itineraria*. Ankara: BIAA.
- Güneş, Cüneyt. (2018). *Bizans Anadolu’sunda Askeri ve İdari Bir Sistem: Thema Sistemi (VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla Kadar)*. Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Güneş, Mustafa Y., Kader Avcıbaşı, Beste Ekşi, Azad Gül, Hasan Bektaş, Ümit Karataş ve Hakan Ulutürk. (2011). *Bolu Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri*. Ankara: Özyurt Matbaacılık Ltd. Şti.
- İşıltan, Fikret. (1995). *Niketas Khoniates Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İdil, Vedat. (2000). “Eskiçağ’da Gerede (Krataia) ve Keçi Kalesi”. *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu’nun 700. Yılında Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Haz. İrfan Aycan ve Kazım Ünlüol. Gerede: Gerede Belediyesi Yayınları, 104-108.
- İşler, Bülent. (2021). “Bizans Döneminde Myra (Demre) Kenti Kırsalında Güvenlik: Ayıveliler Kalesi”. *Turkish Studies* 16/7, 203-220. https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=makale_tr_ozet&makale_id=54725. (erişim 06.06.2022).
- Jones, Arnold Hugh Martin. (1971). *The Cities of The Eastern Roman Provinces*. Oxford: Clarendon Press.

- Kan Şahin, Gülseren. (2019). “Bir Anadolu Eyaleti Olarak Honorias”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 27, 11-42. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kid/issue/49497/633183>. (erişim 21.05.2022).
- Kantogiannis, D. Nikos. (2022). *Byzantine Fortifications: Protecting The Roman Empire in the East*. Yorkshire: Pen & Sword Military.
- Kılıç, Nermin. Ayşe Kayapınar, Bilge Kaya, Fahri Kılıç ve Levent Kayapınar. (2008). *Bolu Livâsı 1921-1925 Senesi Sâlnâmesi (Giriş-Metin-Tıpkıbasım-Dizin)*. Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Kiepert, Heinrich. (1925). *Atlas Antiquus*. Berlin: Dietrich Reimer.
- Kinneir, John Macdonald. (1818). *Journey Through Asia Minor, Armenia Koordistan, in the Years 1813-1814*. London: John Murray.
- Konukçu, Enver. (1998). “Tarih”. *Bolu 1998 Yıllığı*. Ankara: Plaka Matbaacılık, 51-105.
- Lefort, Jacques. (2002). “The Rural Economy, Seventh-Twelfth Centuries”. *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. Ed., Angeliki E. Laiou. Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 225-310.
- Leonhard, Richard. (1915). *Paphlagonia: reisen und forschungen im nördlichen Kleinasien*. Berlin: Dietrich Reimer (Ernst Wohsen).
- Louis, Robert. (1980). *A travers l'Asie Mineure. Poètes et Prosateurs, Monnaies Grecques, Voyageurs et Géographe*. Paris: de Boccard.
- Marek, Christian. (1993). *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia*. Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag, Beilage.
- Mendel, Gustavo. (1901). “Inscriptions de Bithynie”. *Bulletin de Correspondence Hellénique* 25, 5-92.
- Mitchell, Stephen. (1995). *Anatolia Land, Men and Gods in Asia Minor Volume I: The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Role*. Oxford: Clarendon Press.
- Montchal, De Louis Barentin. (1834). *Géographie Ancienne et Historique, Composée D'après Les Cartes de D'Anville*. Paris: V. Lecou Libraire.
- Norwich, John Julius. (2013). *Bizans I: Erken Dönem (323-802)*. çev., Hamide Koyukan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ortaç, Meral. (2016). “2014 Yılı Bolu İli Gerede İlçesi Arkeolojik Yüzey Araştırması”. *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 33. Araştırma Sonuçları Toplantısı Bildiri Kitabı 1*, Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 171-192.
- Öztürker, Hazal Ceylan. (2019). “Anadolu’da Bizans Feodalizasyonunun Somut Bir İfadesi: Marmaris Selimiye Kalesi.” *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18. 157-176. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder/issue/66824/1045119>. (erişim 15.09.2024).
- Öztürker, Hazal Ceylan. (2016). “Laskarisler Dönemine Ait Bir Kale: İzmir Keçi Kalesi”. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi* 12, 1-10. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/161950>. (erişim 15.10.2024).

- Parthey, Gustav. (1866). *Hierocles Synecdemus et Notitiae Graecae Episcopatumum*. Berlin: Aedibus Friderici Nicolai.
- Perrot, Georges ve Edmond Guillaume. (1872). *Exploration Archéologique de la Galatie et de la Bithynie, d'une partie de la Mysie de la Phrygie, de la Cappadoce et de Pont, exécutée en 1861*. I. Paris: Librairie de Firmin Didot Frères.
- Quien, Le Michaelis. (1740). *Oriens Christianus, in Quatuor Patriarchatus Digestus: Quo Exhibentur Ecclesiae, Patriarchae, Caeterique Praesules Totius Orientis: Tomus Premium*. Paris: Ex Typographia Regia.
- Ramsay, William Mitchell. (1890). *The Historical Geography of Asia Minor, Vol 4*. London: William Clowes and Sons, Limited.
- Ritter, Max. (2015). "The end of late antiquity in Paphlagonia: disurbanisation from a comparative perspective". *Landscape Dynamics and Settlement Patterns in Northern Anatolia during the Roman and Byzantine Period*. Ed. Kristina Winther-Jacobsen ve Lâtife Summerer. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. 119-134.
- Sağlam, Hasan Sercan. (2023). "Adramytteion Orta Çağ Kent Surları". *Balıkesir Arkeoloji Buluşmaları 2022: Kültür Varlıkları ve Sürdürülebilirlik*. Ed., Hüseyin Murat Özgen ve Serap Alper. İstanbul: Ege Yayınları, 137-166.
- Schultze, Victor. (1922). *Altchristliche Städte und Landschaften II: Kleinassen*. Güterslog: Druck and Verlag von C. Bertelsmann.
- Şahin, Sencer. (1984). "Zwei Meilensteine aus der Gegend von Claudiopolis-Krateia". *Epigraphica Anatolica* 3, 101-105.
- Talbert, Richard John Alexander. (2000). *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*. Princeton ve Oxford: Princeton University Press.
- Texier, Charles. (2002). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. çev. Ali Suat. Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Türker, Ayşe Çaylak. (2014). "The Byzantine Castle in Akbaş on Thracian Chersonesos". *Turkish Studies* 9/8, 1-11. https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=makale_ing_ozet&makale_id=17904. (erişim 14.08.2024).
- Türker, Ayşe Çaylak. (2015). "The Byzantine Castle on Granicus Valley: Sapan Hisar". *Turkish Studies* 10/1, 229-250. https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=makale_ing_ozet&makale_id=18256. (erişim 22.07.2023).
- Uçkan, Bedia Yelda Olcay ve Seçkin Evcim. (2021). "Phrygia (Frigya)". *Bizans Döneminde Anadolu*. Ed., Engin Akyürek ve Koray Durak. İstanbul: YKY, 402-411.
- Umar, Bilge. (2004). *Bithynia: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*. İstanbul: İnkilâp Kitabevi.
- Uyar, Tolga Besim. (2021). "Çevredeki Merkez: Günümüzden Bizans Dönemi Kapadokiası'na Bakmak". *Bizans Döneminde Anadolu*. Ed. Engin Akyürek ve Koray Durak. İstanbul: YKY, 414-425.
- Ünlüol. Kazım. (2000). "Gerede'de Tarihi, Turistik Mekânlar ve Mesire Yerleri". *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu'nun 700. Yılında Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Haz. İrfan Aycan ve Kazım Ünlüol. Gerede: Gerede Belediyesi Yayınları, 249-256.

- Verim, Ercan. (2019). “Paphlagonia’da Bir Piskoposluk Merkezi: Hadrianopolis Antik Kenti”. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Ed. Ayhan Işık, Tuğba Aydeniz ve İbrahim Hakkı İmamoğlu. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 276-289.
- Verim, Ercan. (2021). *Batı Karadeniz Bizans Dönemi Mimarisi (Bartın-Bolu-Düzce ve Zonguldak)*. Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi.
- Wilson, David Raoul. (1960). *The historical geography of Bithynia, Paphlagonia and Pontus in the Greek and Roman periods: a new survey with particular reference to surface remains still visible*. B. Litt. Thesis, University of Oxford.
- Witteck, Paul. (1935). “Von der Byzantinischen zur Türkischen Toponymie”. *Byzantion* 10/1, 11-64.